

TANULMÁNYOK

Kerényi Bálint

Nyugat-Szibéria mint magyar őshaza

A nyugat-szibériai őshazaelmélet mint a feltételezett és valószínűsített magyar őshaza tétele már a modern kutatás kezdetétől jelen van őstörténetírásunkban olyannyira,¹ hogy legutóbb Türk Attila nyelvészeti és régészeti alapon bizonyított tényként kezelte.² Érdemes tehát áttekinteni a kérdés kutatástörténetét, hogy jobban megértsük, mit kell nyugat-szibériai magyar őshaza alatt érteni. Több kutatástörténeti összefoglalót olvashatunk a korai magyar történetre vonatkozólag az elmúlt évtizedekből, valójában ezek mind egyoldalúak abban a tekintetben, hogy szemlélete mindegyiknek az 1960-as, 1970-es évekkel kezdődő és napjainkig tartó új magyar akadémiai kutatás eredményein alapszik,³ amely pedig több alapvető kérdés megítélése tekintetében éles ellentétben áll az ezt megelőző korszak kutatásával. Az ellentét nem a lehetséges őshazák lokalizálásában jelentkezik, hiszen a mai kutatáson belül sincs egyetértés az ügyben, hogy a magyarok eredetileg az Uráltól keletre vagy attól nyugatra tartózkodtak-e, hanem abban, hogy mai kutatásunkban már nincs szó Nyugat-Szibériában vagy a Káma vidékén időszámításunk körül megtelepedő török népességről, így az a vándorláselmélet is kiszorult a kutatásból, amely szerint a magyarok 463 körül az (on)ogur törzsszövetség részeként érkeztek a kelet-európai steppére.⁴

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2023.2.5>

¹ Egyik első megfogalmazásában ld. *Reguly Antal hagyományai. I. A' vogul föld és nép.* Reguly Antal hagyományaiból kidolgozta Hunfalvy Pál. Pest, 1864, 325–349.

² Türk Attila, A korai magyar történelem régészeti kutatásainak aktuális eredményei és azok lehetséges nyelvészeti vonatkozásai. In: *Párhuzamos történetek.* Szerk. Klima László–Türk Attila. Budapest, 2021, 163–212.

³ Romsics Ignác, A magyarok eredete. Bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. *Magyar Tudomány* 174 (2014) 514–561; Vásáry István, A „megalkotott hagyomány”: szittyák és hunok. *Magyar Tudomány* 174 (2014) 566–571; Zimonyi István, *A korai magyar történet sarokpontjai.* Szeged, 2012, 21–50; Tóth Sándor László, *A magyar törzsszövetség politikai életrajza.* Szeged, 2014, 12–65.

⁴ Feltehetően azért, mert ebből a vándorláselméletből is az következne, hogy a magyar–török kapcsolatok nem egy-két századdal előzik meg a honfoglalást, amint azt manapság a hivatásos kutatók többsége vallja. Így az ősi (Urál-vidéki) török szókölesönzések kérdése is lekerült a napirendről. Vö. Denis Sinor, The Outlines of Hungarian Prehistory. *Journal of World History* 4 (1958/3) 513–540; András Róna-Tas, Turkic Influence on the Uralic Languages. In: *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences.* Ed. by Denis Sinor. Leiden, 1988, 742–780; Róna-Tas András, Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In: *Honfoglalás és nyelvészet.* Szerk. Kovács László–Veszprémy László. Budapest, 1997, 49–60.

Gondolhatnánk, hogy azért van ez így, mert a nemzetközi és a magyar kutatás az 1960-as, 1970-es évekre jutott el arra a szintre, amikortól kezdve interdiszciplináris megközelítéssel valóban sikerült a legmegbízhatóbb nyelvészeti, régészeti, antropológiai, történeti és egyéb eredményeket produkálni. Így egyrészt korábbi – téves – nézetek sora dőlt volna meg, másrészt olyan történeti narratívát vagy paradigmát sikerült volna felállítani, amely valóban a történeti igazsághoz legközelebb áll, vagy amin belül az kereshető. Valójában az ellenkezője történt, mert az igaz, hogy a hazai és nemzetközi kutatás már igen fejlett módszerekkel tudott dolgozni, és egyre közelebb került a korai magyar történelem főbb kérdéseinek a megválaszolásához, de ez nemhogy megcáfolta volna a régebbi, a múlt század első feléből származó nézeteket, hanem éppen igazolta azokat, amint az alább bemutatásra kerül.

Zimonyi István szerint a „szakmailag megalapozott munka gyümölcsei az 1970-es évekre értek be, ekkor az uralkodó politikai ideológia a szaktudományos kérdésekbe már nem szólt bele, illetve a marxizmus formális elfogadása árán a kutatást alapvetően nem befolyásolta. A sort a régész Fodor István nyitotta, aki egy széles közönség számára érthetően, de magas tudományos szinten foglalta össze a korai magyar történet eredményeit.”⁵ Fodor teljes egészében az Uráltól keletre, Nyugat-Szibériába helyezte mind az ugor (Kr. e. 2000–1000/500), mind pedig a magyar őshazát, ahol e népségek többnyire ős- és óiráni kulturális és nyelvi hatás alatt álltak volna az andronovói kultúrkörön és a sargatkai kultúrán belül. Innen a magyarok a Kr. u. 6. század körül vándoroltak át az Urál túloldalára, a Volga–Káma vidékére.⁶ Fodor Hajdú Péter 1964-ben és azt követően megjelent eredményeire hivatkozott. Ezek értelmében az uráli és a finnugor őshazát a közös eredetű szókincs egyező faneveinek összevetése és a jelzett fafajták egykori elterjedésének térképre vetítése alapján lehet lokalizálni.⁷ A finnugor őshaza ennek megfelelően az Urál két oldala és Nyugat-Szibéria területén feküdt. A finnugor alapnyelvet beszélő népesség nyugati irányú szétvándorlása következtében az alapnyelv két főágra oszlott, a nyugati finn-permire és a keleti ugorra. Fodor ezenkívül még Csernyecovra és más orosz (szovjetunióbeli) régészekre hivatkozva állította, hogy az ugor és a magyar őshaza az Uráltól keletre, Nyugat-Szibériában volt.

Hogy Fodor a fentebb jelzett módon tudta rekonstruálni a magyarok vándorlását, ahhoz arra is szükség volt, hogy a korszak tekintélyes kutatója, Németh

⁵ Zimonyi, *A korai magyar történelem*, 6.

⁶ Fodor István, *Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás*. Budapest, 1975, 87–171.

⁷ Hajdú Péter, Hol volt az uráli őshaza? In: *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. Szerk. Benkő Loránd. (Nyelvtudományi Értekezések, 40.) Budapest, 1964, 128–132. Ld. még Péter Hajdú, Über die alten Siedlungsräume der uralischen Sprachfamilie. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 14 (1964) 47–83.

Gyula, visszavonja addigi nézeteit, és egy régi elméletet elevenítsen fel.⁸ Holott Hajdú Péter 1964-es publikációi éppen Németh és mások klasszikus elképzelését igazolták, miszerint a magyarság valóban hosszabb ideig lakója volt – ha nem éppen őslakója – Nyugat-Szibériának. Mi végül is akkor a különbség Fodor újabb és Németh régebbi elképzelése között, ha egyébként mindketten ugyanoda lokalizálták a magyar őshazát? És míg Fodor elmélete máig meghatározó – hivatkozási alap – a kutatáson belül, addig a nyugat-szibériai őshaza klasszikus elméletét az 1970-es, 1980-as évek óta akadémiai kutató nemigen képviseli. A különbség tehát nem az őshaza lokalizációjában keresendő, hanem abban, hogy miképpen vázolták fel történetileg a nyugat-szibériai ősmagyarság fejlődését, illetve miképpen rekonstruálták a magyarság elvándorlását e területről. A klasszikus elképzelés szerint a Nyugat-Szibériában élő ugorok vagy ősmagyarok már igen korán kapcsolatba kerültek török – hun/hiungnu vagy ogur – eredetű néppel, amelynek ősi – Kr. e. 3. század körüli – nyugat-szibériai jelenlétét többek között kínai források tanúsága és az ősmagyarba, az ősi-obi-ugorba, illetve a szamojéd nyelvekbe került török eredetű jövevényszavak igazolják.⁹

Különböző kutatók különbözőképpen ítélték meg az ősi, Urálon túli török–magyar kapcsolatok mibenlétét. Többek részéről megfogalmazódott, hogy a magyarság tulajdonképpen az ősi ugor–török népkéveredésben alakult ki, így

⁸ Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930; Uő, Baskír törzsnevek a magyaroknál. *Nyelvtudományi Közlemények* 68 (1966) 35–50. Vö. Pauler Gyula, *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900. Pauler narratíváját Kristó Gyula is átvette, mondván, a korszak zseniális történésze volt, és a kutatásnak az ő nyomdokain kellett volna tovább haladnia. Ugyanakkor Pauler állításainak zöme a bolgárok és a kazárok finnugor eredetéről és őshazájáról nem volt abban a formában megalapozott, és az egyező törzsnevekből és a muszlim forrásokból kimutatható baskír–magyar kapcsolatok Pauler-féle értelmezése sem kizárólagos. A magyarságnak vagy annak egy részének Magna Hungariában/Baskíriában való szereplése ugyanis nem jelenti azt, hogy e terület évszázados, nemhogy évezredes hazája lett volna a népnek. Pauler műve nagy mértékben negligálja a nyelvészet és a turkológia eredményeit, de ez nyilván abból fakad, hogy akkoriban a modern turkológiai kutatások még csak alakulófélben voltak.

⁹ Marczali Henrik, A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: *A magyar nemzet története*. I. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1895, 7–15; Thúry József, A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. *Századok* 30 (1896) 677–692, 778–803, 880–917; Zichy Jenő, A magyar faj vándorlása / La migration de la race Hongroise. In: *Zichy Jenő gróf kaukázusi és közép-ázsiai utazásai / Voyages au Caucase et en Asie Centrale*. I. Budapest, 1897, I–L; Gombocz Zoltán, A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. *Magyar Nyelv* 17 (1920) 19–30; Zichy István, *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig*. Budapest, 1923; Zsirai Miklós, *Jugria*. Budapest, 1930; Moravcsik Gyula, *Az onogurok történetéhez*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 27.) Budapest, 1930; Németh, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 111–126; Hóman Bálint, *Őstörténet, törzsszervezet, keresztény királyság*. In: *Magyar történet*. I. Szerk. Hóman Bálint–Szekfü Gyula. Budapest, 1935, 1–74; Deér József, A magyarság a nomád kultúrközösségben. In: *Magyar művelődéstörténet*. I. Szerk. Domanovszky Sándor. Budapest, 1939, 23–53; Ligeti Lajos, Az uráli magyar őshaza. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk. Ligeti Lajos. Budapest, 1943, 36–70; Halasi-Kun Tibor, A magyarság kaukázusi története. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk. Ligeti Lajos. Budapest, 1943, 71–99.

magyarázható a magyar nyelvben jelentkező mélyreható török hatás, a magyarok nomád, „törökös” kultúrája, a magyarokra alkalmazott, de töröknek tartott népnevek (hun, onogur, szabir, türk), a török eredetűnek tartott magyar törzsnevek, a középkori magyar hagyomány autentikus elemei,¹⁰ és végső soron az, hogy a 9–10. századi források a magyarokat török népnek tartották. Más kutatók egyszerűen korai török hatást feltételeztek, és azt, hogy a magyar törzsek a Nyugat-Szibériából a 4–5. század folyamán elvándorló (ogur-)török törzsszövetségek (hun, onogur) törzseiként érkeztek a kelet-európai steppére, az Alsó-Volga, a Kubán és a Don folyók, valamint a Kaukázus északi előterének vidékére.¹¹ Sőt, az 1950-es évekre egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a korábban finnugor, ugor vagy egyenesen magyar eredetűnek tartott ananyinói régészeti kultúra, amely a leletek elterjedését figyelembe véve az Urálon átnyúlva, az Urál két oldalát összekapcsolva a Volga–Káma-vidéktől az Irtis folyóig terült el, valójában nem egy kámai, finnugor eredetű népesség keleti irányú vándorlására és letelepülésére utal, hanem fordítva, nyugat-szibériai népességnek a Volga–Káma-vidéken való, nyugati irányú megtelepedésére. Így alakult ki az ősi török–magyar kapcsolatok értelmezésének egy másik lehetősége, amely szerint a Kr. e. 6–4. században jelentős számú, antropológiailag mongoloid típusú és feltehetően őstörök nyelvű népesség szállt meg az Urál nyugati oldalán,¹² amely terület az ugor alapnyelvű népesség őshazája volt, és ez okozta az ugor nyelv szétválását is egy északi ős-obi-ugor és egy déli ősmagyar nyelvre.

A fentebb elmondottak értelmében tehát a század második felére már majdhogynem másodlagossá vált a dilemma, amely addig a magyar kutatást megosztotta, vagyis hogy hol volt a magyar őshaza: Európában-e vagy Nyugat-Szibériában. Annak föltevésével ugyanis, hogy a törökség már jóval időszámításunk előtt megtelepedett Nyugat-Szibériában – a nyugat-szibériai magyar őshaza esetén –, és onnan kiindulva már igen korán megszállta, még ha csak időlegesen is, a Volga–Káma vidékét – a Volga–Káma-vidéki magyar őshaza

¹⁰ Györffy György, *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest, 1949, 27–38.

¹¹ Az *ogur* népnévként önállóan is előfordul, de összefoglalóan is használjuk mindazon népek megnevezésére, melyek nevében megtalálható a *-gur* utótag: *saragur*, *onogur*, *kutrigur*. E népségek nyelve feltehetően lír- vagy ogur-török, csuvasos típusú nyelv volt, szemben a később feltűnő török népek (türk, besenyő, oguz, kimek) köztörök nyelvvel. A hunok az ogurokkal egy időben, részben azonos területen szerepeltek, sőt a hunok egyik törzsszövetségi neve szintén lír-török alakot mutat: *bulgar*. Ezért fordulhat elő, hogy több esetben a „hun/ogur-török” megnevezést használom: hun vagy ogur. E kérdéskörhöz kapcsolódóan ld. Bálint Kerényi, Huns and Bulgars. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (2021/3) 295–306.

¹² Zichy István, *Magyar őstörténet*. Budapest, 1939; Györffy György, *Magyar őstörténet*. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1951; Bárczi Géza, Török jövevényszavaink legrégibb rétegének kérdéséhez. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 2 (1952) 347–371; Sz. Kispál Magdolna, Ugor–török érintkezés. *Nyelvtudományi Közlemények* 53 (1952) 49–64. Vö. Hajdú Péter, Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 54 (1953) 264–269.

tétele esetén –, a magyar etnogenezis fő kérdése megválaszoltatott: a magyarság vagy Nyugat-Szibériában, vagy a Volga–Káma vidékén alakult ki a helyi ugor és a megtelepedő (hun/ogur-)török népesség kapcsolatából, illetőleg egyesüléséből hozzávetőlegesen az időszámításunk körüli századokban (Kr. e. 300–Kr. u. 300). Egy ilyen rekonstrukciót támogatna a középkori orosz forrásokban a magyarokkal nyelvrokon obi-ugorokra alkalmazott (*Jugria* ország- és (*j*)ugor népnévnek a magyarokat jelölő *onogur*ral való etimológiai rokonsága, amely nevek a török *ogur*ból vagy *onogur*ból eredeztethetők.¹³ Fodor István azonban nem beszél Nyugat-Szibériában megszálló török törzsekről, sőt egy helyütt úgy fogalmaz, hogy „az ugorság zöme az Irtis, Tobol és az Ob középső folyásának steppei és ligetes steppei vidékeit lakta, beleértve a barabai pusztaságot is. Ezeket a területeket igen hosszú ideig megtartották, csak a 13. században – a mongol hódítást követően – özönlötték el ezeket a vidékeket a török nyelvű népek, akik innen vagy kiszorították, vagy pedig asszimilálták az itt élő obi-ugorokat és a velük közeli szomszédságban élő szamojédokat.”¹⁴ Fodor dogmaként utal arra az elképzelésre, miszerint a magyarság vagy az ugorság egy része török hatás alatt vált volna nomáddá. Azonban ő is idegen hatással indokolja ezt. Véleménye szerint a magyarság „tanítómesterei” ős- és óiráni nyelvet beszélő népek voltak. És valóban, legújabbkori kutatásunkban alig van olyan hivatásos kutató, aki szerint a magyaroknak érdemi köze lenne a 463 környékén Nyugat-Szibériából a Fekete-tenger keleti partvidékére érkező ogur (*onogur*, *saragur*) törzsekhez. A lehetséges kapcsolat hiányát rendszerint ugyanazon téves érveléssel szokták alátámasztani, miszerint az *onogurok* a Kazak-steppe déli területeiről indultak volt nyugatnak, így a Dél-Urál vidékén – akár attól keletre, akár attól nyugatra –

¹³ Munkácsi Bernát, Az „ugor” népnevezet eredete. *Ethnographia* 6 (1895) 349–387; Zsirai Miklós, *Jugria*. Budapest, 1930; Uő, *Finnugor rokonságunk*. Budapest, 1937, 142–150. Vásáry a nyelvészeti levezetések érvényessége ellenére, történeti okokra hivatkozva utasítja el a (*j*)ugor névnek az *onogur* vagy *ogur* névből való származtatását, ugyanis nem tud török nyelvű népek nyugat-szibériai megtelepedéséről. Ld. Vásáry István, A *Jugria*-kérdés. „Ceterum censeo Iugriam esse delendam”. In: *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 24.) Budapest, 2008, 73–87. Vö. Ligeti Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986, 440: „A rendelkezésre álló információk figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a csuvasos típusú [ogur/bolgár/lír-]török nyelv, nyelvjárásaival, a törökség legnyugatibb mezsgyéjén alakult ki; minden jel arra mutat, hogy az Urál vidékén, Délnyugat-Szibériában kell keresnünk bölcsőjét.”; 441: „... meg kívánjuk azonban említeni, hogy az újabb kutatások során egyre inkább előtérbe kerül az a gondolat, hogy a csuvas nem tartozik egyszerűen a török nyelvek közé, hanem azokhoz valahogy lazábban csatlakozik. Ezt a nézetet képviseli K. H. Menges ..., aki az altaji nyelvek általánosan elfogadott hármas tagozódása mellett negyediknek (gyakorlatilag elsőnek) említett hún nyelvágba sorolja a volgai bolgárral együtt: ősi szállásterületükül az Altajtól délre és délnyugatra nyúló területeket jelöli meg.”

¹⁴ Fodor, *Verecke híres útján*, 91, 113.

tanyázó magyarokkal nem kerülhettek kapcsolatba, a magyarok e népvándorlásban nem vehettek részt.¹⁵

De végül is mi bizonyítja azt, hogy az onogurok a Kazak-steppe déli területén éltek, és onnan indultak nyugati irányba? Erre vonatkozólag a kutatók egységesen arra hivatkoznak, hogy a görög Theophülaktosz Szimokattész (7. sz.) szerint az onoguroknak Európába vándorlásuk előtt volt egy Bakath nevű városuk, amelyet földrengés döntött romba (VII. 8, 13).¹⁶ A *Bakath* név a végződése (-*kath*) alapján szogd eredetű, így Közép-Ázsia délebbi, szogd nyelvterülete (Transzoxánia) felé mutat.¹⁷ Az onogurok akkor költöztek volna ide, miután a hunok a 370-es évek körül Európába vonultak. Az onogurok 370 körülől 460 körülíg tartózkodtak volna e területen. Minthogy az onogurok a Kazak-steppe északi területeit Transzoxániáig bezárólag azután vonták az ellenőrzésük alá, hogy a hunok onnan elvonultak, ez azt jelenti, hogy korábban máshol – vagyis a hunoktól északra, Nyugat-Szibériában – éltek, amint azt több forrás is megerősíti.¹⁸ Hogy az onogurok birtokoltak egy szogd eredetű névvel nevezett várost a Kazak-steppén száz évig – nyilván ott, ahol az iráni nyelvű szogdokkal kereskedtek –, abból viszont még nem következik, hogy a népcsoport eredeti lakóhelye, ahonnan a Kazak-steppére is kiterjesztette a hatalmát, eredetileg ne az Uráltól keletre, Nyugat-Szibériában lett volna. Tehát az onogurok Bakath nevű városára hivatkozni annak igazolásaként, hogy a magyar őshazától messze éltek, valójában tévedés, még inkább akkor, ha az ogurok és az ugorok vagy magyarok között az etnogenezis a korábbi századokban már lejajlott, ez esetben ugyanis már az sem lenne lehetséges, hogy az onogurokat és magyarokat a források alapján megkülönböztessük.¹⁹

¹⁵ Czeglédy Károly, Etimológia és filológia (Bolgár-török jövevényszavaink átvételének történeti háttéréről). *Nyelvtudományi Értesítő* 89 (1976) 82–89: „A lényeges számunkra az, hogy az irtisi tilig-ogurok európai vándorlásuk előtt a Kazak-steppe déli részére vándoroltak, mégpedig száz évvel a Priskos-féle 463. évi vándorlás előtt, úgyhogy az avar-szavir-onogur vándorlás a magyarokat közvetlenül aligha érintette.” Vásáry István, *A régi Belső-Ázsia története*. Szeged, 1993, 71, 81–82: „Nyugat-Szibériában és az Urál vidékén török nyelvű népről ez időben semmit sem tudunk, nem is valószínű, hogy lehettek ott. Az első biztosan török nyelvű nép Európában a 463-as években a Volgától nyugatra megjelenő ogur-bolgár törökség. E kor előtt tehát számottevő, egyáltalán kimutatható török nyelvi hatással nem nagyon számolhatunk a magyar nyelvben. ... Túl sok a megválaszolhatatlan kérdés, túl sok az ellentmondás, úgy hogy a nyugat-szibériai magyar őshazát és az ogur vándorlásban való magyar részvétel tézisént nyugodtan törölhetjük őstörténeti hipotéziseink sorából.”

¹⁶ Theophülaktosz Szimokattész, *Világtörténelem*. Ford. Olajos Teréz. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 26.) Budapest, 2012, 250.

¹⁷ Harmatta János, Bakath, az unnugurok városa. *Antik Tanulmányok* 34 (1989/2) 163–165.

¹⁸ Czeglédy Károly, *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. (Kőrösi Csoma Kis-könyvtár, 8.) Budapest, 1969, 17–18, 40–41, 47–52, 92–98, 102–110.

¹⁹ Másrészt *Bakath* neve kifejezetten az onogurokkal kapcsolatban merül fel, a többi ogur eredetű nép vagy törzs szálláshelyéről nincs is szó a forrásban.

A kérdés továbbra is az, hogy miképpen rekonstruáljuk a török népek nyugat-szibériai megtelepedését, miként határozzuk meg az ananyinói kultúra (Kr. e. 6–2. század) etnikumát, miként lokalizáljuk és datáljuk a később Európába vonuló hun, ogur, szabir és avar törzsszövetségek közép-ázsiai szállásterületeit és vándorlásait (Kr. e. 1. – Kr. u. 5. század), és mikorra datáljuk a bolgár-török és a magyar törzseknek a Volga–Káma-vidéken való megjelenését. Fodor a magyarok 6. századi Káma menti megtelepedését azzal indokolta, hogy ekkortól tűnnek fel a területen a honfoglaló magyarok temetkezési szokására jellemző halotti maszkok és szemfedők.²⁰ Fodor e temetkezési szokást uráli eredetűnek tartja: „Nincs tehát okunk kételkedni abban, hogy az ezüst szemfedők használata az Urál-vidéki finnugor népeknél alakult ki, s nem külső hatás eredményezte e szokás elterjedését az egyes említett népcsoportoknál.” Ezzel szemben az újabb kutatások afelé mutatnak, hogy a halotti szemfedők használatának szokása közép-, illetve belső-ázsiai eredetű.²¹

Az 1970-es, 1980-as évektől kezdve mind az ősi nyugat-szibériai török–magyar kapcsolat, illetve etnogenezis, mind a 463-as onogur–magyar vándorlás tétele a hivatalos kutatásból kiszorult, helyüket pedig két, egymással látszólag ellentétes – bár egyazon paradigmából származó – tétel vette át. A paradigma, hogy török–magyar történeti, nyelvi kapcsolatok immár csak attól az időtől fogva tehetők fel, hogy török nyelvűnek tartott népek Európában megtelepedtek – elvileg a 4. századtól, bár korai hun–magyar történeti érintkezésről így sincs szó –, a török–magyar kapcsolatok jellege pedig kulturális kapcsolatra szűkült, vagyis a már nyelvi és etnikailag is kialakult magyarsághoz török népelemek csapódtak, legfeljebb, és persze a magyarok török nyelvű népek szomszédságában éltek.²²

Az egyik tétel a fentebb említett Fodor-féle elgondolás, miszerint a magyarság a 6. században vándorolt a Volga–Káma-vidékre, a másik a klasszikus finnugrista szemlélet, amely szerint a magyarság mindig is, még mint ugor ősnép

²⁰ Fodor, *Verecke híres útján*, 166–170; Uő, Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. *Folia Archaeologica* 24 (1973) 159–175.

²¹ Benkő Mihály, Halotti maszk és sírobolus. A honfoglaló magyarok halotti álcárcának eredetéről. *Antik Tanulmányok* 33 (1987–88) 169–200; Uő, A halotti arctakaró történetéhez. *Antik Tanulmányok* 36 (1992) 106–108; Erdélyi István–Benkő Mihály, A szárgátkai kultúra és a hunok. *Eleink* 4 (2005/2) 5–18.

²² Agyagási Klára, A magyar–török nyelvi kapcsolatok. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk. Sudár Balázs et al. Budapest, 2014, 199–204. Agyagási a magyar őshazát Róna-Tas után a Dél-Urál déli lejtőire helyezi Kr. e. 2000–Kr. u. 5. század időkerettel. A terület a (késő-)bronzkori és vaskori nagy steppei (kelet-európai gerendavázas és közép-ázsiai andronovói) rokon régészeti kultúrák közös határán feküdt, később pedig az elvileg iráni nyelvű szkíták és szarmaták területének a közepén. A Dél-Urál vidékére nagy mértékű délről jövő bevándorlás történt a Kr. e. első évezredben az ottani érclelőhelyek kihasználása végett. Nincs megokolva az onnan történő 5. századi elvándorlás sem, mert a hunok is részben e területen telepedtek meg, és innen jöttek át Európába legkésőbb a 4. században.

is, ezen a Káma menti területen tartózkodott,²³ és innen csak a 6–8. században vagy a 9. század elején vonult el déli–délnyugati irányba, a dél-orosz steppére. A magyar–török kapcsolatok datálása így annak függvényévé vált, hogy mikorra keltezzük bolgár–török népeknek a Volga–Káma vidékén (Magna Hungaria, Baskíria) való megtelepedését, vagy feltehető-e, hogy a magyarság nagy része már korán, tehát a 6–7. században elvonult a Káma vidékéről. Sem a nyelvészet, sem a régészet nem támasztja alá azt, hogy a bolgárok a 8–9. századnál korábban telepedtek volna meg a Volga–Káma vidékén,²⁴ ami azt jelenti, hogy nincs meg a történeti háttere annak a nyelvészeti és régészeti is igazoltan hosszan tartó török kulturális, nyelvi és etnikai hatásnak, ami a magyarságot a honfoglalás előtt érte – ami a honfoglaló magyarság kialakulását eredményezte. A másik lehetőség, miszerint a magyarság a 6–7. században vonult volna le a Volga–Káma vidékről a Don és a Kubán folyók vidékére, a Kazár Kaganátus területére, hogy ott jelentős lír–török és alán kölcsönszóanyagban részesüljön – tehát, hogy legyen valami történeti háttere a török hatásnak –, és hogy felvegye az onogur és szabir neveket, nos, ennek az elméletnek az anomáliája, hogy a 9. századi steppei megtelepedést valló Kristó Gyula és tanítványai által képviselt hiperkritikus történeti módszertan szerint a magyarság csak akkor

²³ Ez valójában Köppen azon 19. századi megállapításán alapszik, hogy a 'méh' és a 'méz' szavak a különböző finnugor nyelvű népeknél a finnugor nyelvegység korából származnak, márpedig Nyugat-Szibériában a méh nem volt őshonos. Hasonló módon szoktak hivatkozni a sün elterjedési területére is. Bárczi Géza az egykori permi–magyar nyelvi érintkezést is úgy értelmezte, hogy a magyaroknak a permiek szomszédságában kellett élniük, mégpedig a Káma folyó vidékén. Bárczi Géza, Magyar őstörténet. *Magyar Nyelv* 39 (1943/4) 281–294; Hajdú Péter, *A magyarság kialakulásának előzményei*. (Nyelvtudományi Értekezések, 2.) Budapest, 1953, 16–23, 41–49. Ld. még Kiss Jenő, A magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez. *Magyar Nyelv* 113 (2017/2) 137: „Nem korszakolási kérdés, de mert összefügg vele, tegyük föl: hol jött létre a magyar nyelv, s ami ezzel egy: hol született meg a magyar nyelvközösség? A válasz: a Dél-Urál hegységtől nyugatra fekvő területen, tehát Európában: »a magyarok kialakulását ... a Volga és az Ural közé kell tennünk« (Róna-Tas 1996: 246; térképes ábrázolására l. Róna-Tas–Berta 2011. 2: 1486 ...).” Vö. Róna-Tas András, *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996, 243–250; Róna-Tas András–Berta Árpád, *West Old Turkic*. Wiesbaden, 2011, 1486.

²⁴ Czeglédy, Etimológia és filológia, 82–89: „... a volgai bolgár birodalom megalapítását ma nem az i. sz. 600 körüli évekre, hanem i. sz. 750-re tesszük. Az utóbbi dátum számos régészeti feltáráson és régévizsgálaton, érmeleleteken és relatív kronológián alapszik, és az egész szakirodalomban általánosan elfogadottnak számít. Ha azonban a 750-es dátum helyes, akkor i. sz. 800-ig csak legfeljebb ötven év marad a volgai–bolgár magyar érintkezésekre. Ez pedig túlságosan rövid időnek tűnik ahhoz az igen erős nyelvi és művelődési hatáshoz képest, amelyet a volgai bolgárok a magyar törzsekre gyakoroltak. ... Bizonyos nehézségek csak kronológiai téren mutatkoznak az új elméletben. Először is nehéz összhangot találni a volgai bolgár birodalom megalapításának ma általánosan elfogadott dátuma (i. sz. 750) és a magyarok feltett 750–800 táján történt déli vándorlása között.” László Gyula–Róna-Tas András, Fodor István: A honfoglaló magyarság kultúrájának keleti gyökerei című kandidátusi értekezésének bírálata. *A Nyíregyházi Józsa András Múzeum évkönyve* 21–23. – 1978–1980. Nyíregyháza, 1988, 110–144; továbbá István Zimonyi, *The Origins of the Volga Bulgars*. (Studia Uralo-Altaica, 32.) Szeged, 1990, 52–57.

jelenhetett meg a steppén, mikortól a magyar mint népnév a 9. század végén először feltűnik a muszlim forrásokban.²⁵ Másrészt igazolásra szorulna az is, hogy miért kellene a magyarság ősi lakóhelyét a Volga–Káma régióba helyezni Nyugat-Szibéria helyett, ahová a legújabb kutatások egyébként teszik,²⁶ és hogy miképpen kellene rekonstruálnunk a magyarok 6–7. századi déli megtelepedését a Káma irányából. Ez ugyanis csak egy olyan hipotetikus vándorlás, amelyet éppen azért találtak ki, hogy történeti háttérrel biztosítsanak a magyar nyelv török jövevényszavainak, más alapja azonban nincs. Figyelembe kell továbbá venni, hogy a Kazár Kaganátus fokozatos felbomlása során ugyanazok a népek jelennek meg a kelet-európai steppéről szóló forrásokban, mint amelyek a kaganátus megalakulása előtt is jelen voltak – mint a volgai és fekete bolgár, alán, kabar [szabir], onogur –, hiszen nagyobb népmozgás az adott időszakban nem zajlott le a területen, annak etnikai környezete azonos maradt.²⁷ Így a 9. században újból feltűnő onogur név esetében sincs okunk feltenni – ahogy a többi névvel kapcsolatban sem –, hogy ne ugyanazt a népséget jelölne, mint amelyet korábban jelzett, függetlenül attól, hogy a kortárs muszlim források e népcsoportot a magyar névvel is jelölik. Már ha valaki ezt kétségbe kívánná vonni, akkor módszertanilag elsősorban neki kellene igazolnia azt, hogy ugyanazon onogur név különböző népséget takar, hiszen a bizánci és a latin források névhasználata e területre vonatkozóan egyértelmű.

Végső soron megállapíthatjuk, hogy az 1970-es évekkel kezdődő kutatás azért rekedt meg, mert a szakemberek által képviselt nézetek önmagukban

²⁵ Kristó Gyula, *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980, 14–19: „Ha tehát a magyarok a 830-as évek előtt is ott éltek volna, ahol a 830-as éveket követően, vagyis fejlett írásbeliséggel rendelkező kultúrák érdeklődési körében, és ha emlékezetre méltó tettekkel hívták volna fel magukra az írástudók figyelmét, bizonyára nem maradt volna el ezeknek az eseményeknek akár visszatekintő (retrospektív), akár kortárs megörökítése.” Tóth Sándor László, *A magyar törzsszövetség politikai életrajza (A magyarság a 9–10. században)*. Akadémiai doktori disszertáció. Szeged, 2014, 12–64. Vö. Ligeti, Az uráli magyar őshaza, 37: „E nevezetes török államszervezeti jelenséget fel nem ismerő avatatlanok gyermekes hitetlenséggel rázzák a fejüket: mit, vagy legalább is mily jogon beszélünk mi, mondjuk, VI. századi magyarságról, mikor az írásos emlékek csak a IX. századtól kezdve írják le a magyar nevet. Ezek talán még a *Hungarus*, *Hongrois*, *Ungar* néven rólunk szóló feljegyzésekben is kételkednének, ha lehetne. A dilettánsok másik, az előbbinél nagyobb számú és hangosabb csoportja szintén megakad a magyar név IX. századi első előfordulásán.”; Németh, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 8–31.

²⁶ A nyugat-szibériai őshazaelmélettel szemben ld. János Makkay, The Secondary Homeland of the Proto-Hungarians in Western Siberia. In: *Research on the Prehistory of the Hungarians: A Review*. Ed. by Balázs Mende–Csanád Bálint. (Varia Archaeologica Hungarica, 18.) Budapest, 2005, 369–391.

²⁷ Mindamellet, hogy a 730-as évektől, a muszlimok kazáriai hadjáratait követően a népség északra tolódása tehető fel; ekkor telepednek meg a kaukázusi alánok a Don-vidéken – a későbbi szaltovó-majaki régészeti kultúra létrehozói –, ebben az időben indul meg a későbbi volgai bolgárok északra vonulása, és ekkor helyeződik át a kazár kagáni székhely – a források szerint – az Alsó-Volga mentére. Ez az időszak és eseménysor a magyar vándorlástörténet vonatkozásában is igen jelentős.

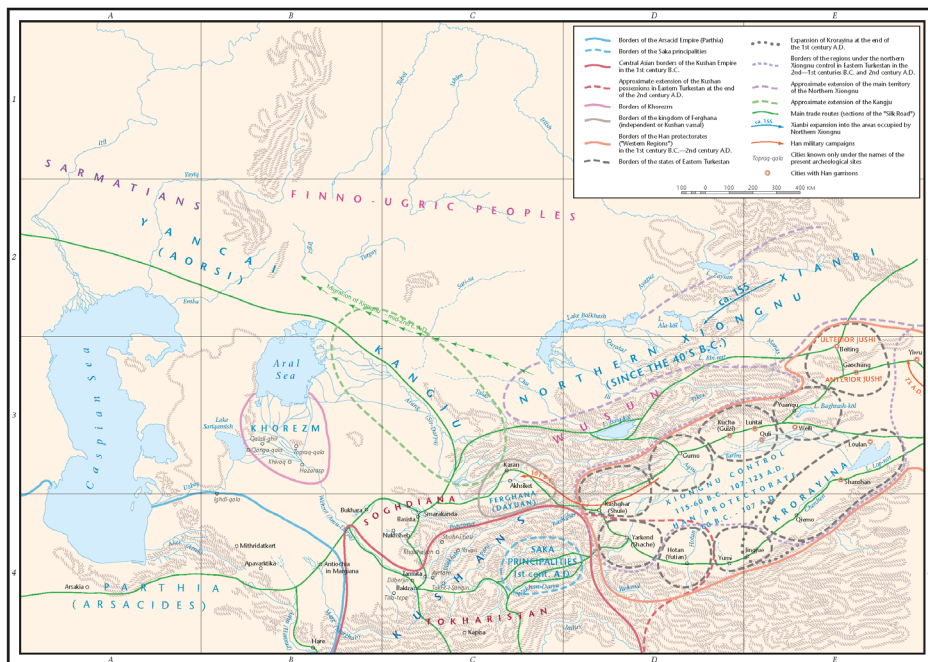
hiányosak voltak, és a magyarság eredetének és korai történetének a felvázolásához túlságosan is szűkösen bizonyultak. Az egyik nézet történeti, a másik nyelvészeti alapon lett cáfolható, egyeztetésük pedig lehetetlenné vált. Ezért is születtek az elmúlt évtizedben olyan új elméletek, amelyek a turkológia eredményeit régészeti alapon kívánták megkérdőjelezni.²⁸ Legújabban Türk Attila vetette fel, hogy az ősmagyarok, akik már az ugor kortól Nyugat-Szibériában éltek, a Kr. u. 6–7. században ott megjelenő törököktől vettek át kölcsönszavakat, és innen vonultak a 9. század elején nyugati irányba,²⁹ Juhász Péter pedig a doktori disszertációjában amellelt érvelt, hogy a korábban honfoglalás előttinek tartott török és alán jövevényszóréteg nem is a honfoglalás előtt került a magyar nyelvbe, hanem utána, a 10. században.³⁰ Láthatólag tehát minden azon fordul meg, hogy tudunk-e török, őstörök népesség nyugat-szibériai megtelepedéséről, mert ha igen, akkor adva van egy olyan őshazaelmélet és az őshaza területének egy olyan etnikai-nyelvi-történeti háttere, amely biztosítja, hogy a honfoglalás előtti magyarokra vonatkozó minden – nyelvészeti, történeti, régészeti, antropológiai és néprajzi – adat koherens módon elrendeződjön.³¹

²⁸ Türk Attila, *A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör*. Doktori értekezés (SZTE BTK). Szeged, 2011. Vö. Erdélyi István, *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest, 2008.

²⁹ Türk, A korai magyar történelem, 163–212; Uő, Régészeti eredmények a magyar őstörténet kutatásában, lehetséges nyelvészeti vonatkozásokkal. *Magyar Nyelv* 119 (2023/4) 385–402.

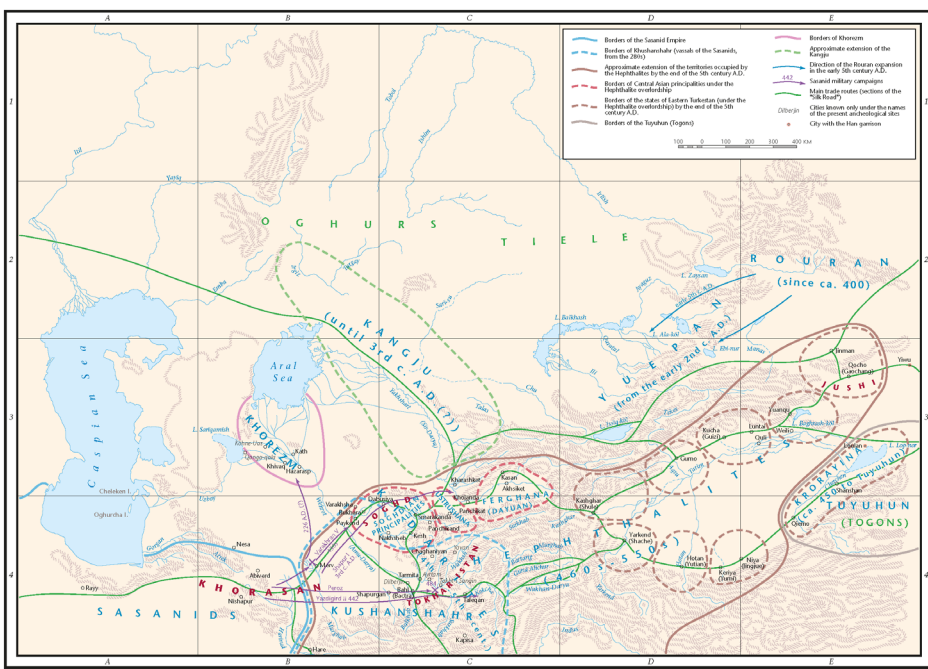
³⁰ Juhász Péter, *A steppe tengeréről a Kárpátok szigetére. Lehetett-e szerepe a steppei török törzsszövetségeknek a magyar népalakulásban?* Doktori értekezés (SZTE BTK). Budapest, 2020.

³¹ A régészet módszertana szerint etnikai meghatározásra elsősorban a temetkezési szokások és az egyéb rituálékra utaló leletek alkalmasak, amelyek függetlenek a gyorsan változó divattól vagy a felszínes kulturális hatásoktól. Erre vonatkozóan ld. Fodor István, Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. Bartha Antal–Czeplédy Károly–Róna-Tas András. Budapest, 1977, 79–115; Olekszij Komar, *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei / Isztorija i arheologija drevnyih magyjar v epohu migracii*. (Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok, 5.) Budapest, 2018, 89: „Az 5–7. századi ... kelet-európai nomádokra jellemző az a szokás, hogy a lóbőrt a halott felé fordított lókoponyával együtt teszik sírba. ... Ugyanebben az időszakban az Urál vidékének ugor temetkezéseiben ez a szokás nincs jelen, ezért ezt a szertartási elemet az ugorok helyett az oguroktól kell eredeztetnünk, amelyet később a magyarok a volgai bolgár törzsekkel kapcsolatba lépve vettek át.” Nemeskéri János–Éry Kinga–Kralovánszky Alán, A magyarországi jelképes trepanáció. *Anthropologiai Közlemények* 4 (1960) 28: „Végezetül felmerül annak a kérdése, hogy a magyarországi jelképes trepanációt elszigetelt jelenségnek, azaz csak a honfoglaló magyarsághoz kötöttnek tekinthetjük-e, vagy sem. E szempontból különösen jelentősnek látszanak azok a jelképes trepanációk, amelyeket legutóbb Boev publikált Bulgáriából. Az i. u. VII–X. századi pliszkai és lovecsi koponyaleteken meghatározott jelképes trepanációk elhelyezése, alakja, technikai kivitele nagyjából azonosnak tekinthető a magyarországi hasonló leletekkel.” Éry Kinga, Újabb jelképes trepanációk a Volga-vidékről. *Anthropologiai Közlemények* 31 (1987–1988) 115–120; Fóti Erzsébet–Marcsik Antónia–Svetlana Efimova, Szimbolikus trepanáció a volgai bolgároknál. *Anthropologiai Közlemények* 42 (2001) 45–52; Érdy Miklós, *A hun lovastemetkezések magyar vonatkozásokkal*. Kaposvár, 2001, 89–90.

5. 1ST CENTURY B.C.—2ND CENTURY A.D.: PARTHIA, THE KUSHANS, THE HAN, AND THE XIONGNU

1. kép. Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden–Boston, 2003, 10–11.

6. 3RD-6TH CENTURIES A.D.: THE SASANIDS, KIDARITES, AND HEPHTHALITES

2. kép. Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden–Boston, 2003, 12–13.

A térképek Közép-Ázsiát és Nyugat-Szibériát ábrázolják. Az első térkép a területet a Kr. e. 1. századtól a Kr. u. 2. századig mutatja, a második térkép a 3. századtól a 6. századig. Az első térképen finnugor népek alatt csak magyarokat és obi-ugorokat érthetünk, vagy egyszerűen ugorokat. A nyelvészeti kutatások szerint ugyanis Kr. e. 2000-re a finnugor nyelvcsalád egysége már felbomlott a finn-permi és az ugor ágra, az ugor nyelvi korszak pedig körülbelül Kr. e. 500-ig tarthatott.³² Az ugor ágból alakult ki az ősmagyar és az ősi-obi-ugor ág. Ezeket figyelembe véve a térkép által jelölt időszakban (Kr. e. 100 – Kr. u. 200) magyarok és obi-ugorok, vagy ugorok, ha a nyelvi elkülönülés később történt,³³ éltek Nyugat-Szibériában.³⁴

A térkép továbbá ábrázolja az Altaj-hegységtől délre és délnyugatra élő északi hiungnuk nyugati irányú vándorlását és megtelepedését Közép-Ázsiában, valamint megadja annak idejét is (Kr. u. 150). A hiungnuk, azaz hunok e csoportja a Kazak-steppe északi részén telepedett meg, az Urál-hegység és a Balkas-tó között, Transzoxániától északra.³⁵ Ez az északi hunok tömeges vándorlását jelenti, jóllehet már korábban is számolhatunk hun néprészek itteni megtelepedésével, éspedig a Kr. e. 1. században Kangcsü területén. E tekintetben a második térkép kizárólagos Kangju (Kangcsü) jelölése a Szir-Darja mentén nem teljesen adekvát. Kangcsütől északra ugyanis a hunok közép-ázsiai területeit is jelölni kellene 150–350/370 közötti időkerettel.³⁶

³² Makkay, *The Secondary Homeland of the Proto-Hungarians*, 377/49. jegyzet.

³³ Zsirai, *Finnugor rokonságunk*, 150.

³⁴ Valeriy N. Chernetsov–Wanda Moszynska, *Prehistory of Western Siberia*. Montreal–London, 1974, 113–137. Az ugoroknak és a magyaroknak az uszty-poluji és andronovói kultúrákkal való kapcsolatáról ír kéziratban maradt szövegében Róna-Tas András, *A magyarság őstörténete*. Kézirat. Budapest, 1979, 46–54.

³⁵ Egyébként a Közép-Ázsiát ábrázoló térképeken jól látható, hogy az Altaj déli területeiről nyugat felé vonuló nomádok egyenesen Nyugat-Szibériába jutottak. Nyugat-Szibéria déli, ligetes steppei területei egybeolvadnak a Kazak-steppe északi, füves steppei területeivel, vagyis a nomádok számára a tényleges földrajzi határokat északon a nyugat-szibériai tajga sávja, délen pedig a Kizil-Kum sivatag jelenti. E területen belül az északi, ligetes, folyókkal szabdalta puszták tökéletesen megfelelték a téli tartózkodásra, a délibb, dús fűvű steppei területek pedig a nyári legeltetésre. Ilyen értelemben a Kazak-steppe–Nyugat-Szibéria földrajzi felosztás másodlagos. A Kr. e. első évezredben mind az Urál, mind az Altaj vidéke fémfeldolgozó központ volt. Ld. Ludmila Koryakova–Andrej V. Epimakhov, *The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages*. Cambridge, 2007, 57–68, 194–200.

³⁶ Y. A. Zadneprovsky, *The Nomads of Northern Central Asia after the Invasion of Alexander*. In: *History of Civilizations of Central Asia*. II. Ed. by János Harmatta. Paris, 1994, 457–472: „... K’ang-chü continued to pursue an independent policy. It maintained its independence up to the end of the third century A.D. ... In the course of the first century B.C./first century A.D. the Hsiung-nu gradually became masters of the steppe regions north of the Syr Darya. Unlike the Southern Hsiung-nu, who became subjects of the Han emperors, the Northern Hsiung-nu remained independent and grew so powerful that eventually, under Prince Hu-yen (A.D. 123–35), they could establish a vast domain of their own.” Harmatta János, Előszó az 1986. évi kiadáshoz. In: *Attila és hunjai*. Szerk. Németh Gyula. Budapest, 1940 (reprint 1986), III–XI.

A keleti és nyugati népnevek azonosításánál figyelembe kell venni néhány körülményt. Általánosságban elfogadható a *hun* és a *hiungnu* népnevek azonosítása, és ebből következőleg az eredeti hiungnu népesség továbbélése és Európába vándorlása,³⁷ ugyanakkor az is igaz, hogy az Altaj irányából induló és Nyugat-Szibériában, illetve a Kazak-steppe északi részén évszázadokra megtelepedő nomádok kiegészültek a helyi népességgel. Amennyiben ezt etnogenetikai folyamatnak tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a később Európában megjelenő, a latin és görög nyelvű forrásokban hunnak nevezett népesség az Urál és a Kazak-steppe vidékén alakult ki az 1. és 4. század között. Nevük mégis joggal feleltethető meg az iráni és indiai forrásokban szereplő fehér hunokéval, kiváltképp ha azok az északi hunok egy ágát alkották.

Ugyanígy a kínai forrásokban szereplő tielők, akiket korábbi szövegek *tingling* névvel illetnek, és teljesebb elnevezésük *tielō kao-kü*, vagyis 'magas kocsiú tielō' volt, szintén csak részben feleltethetők meg az Európában megjelenő oguroknak/onoguroknak. Az onogur törzsnév egyébként később a zsuanszuán törzsnevek között is feltűnik. További kérdés a hiungnuk és a tielők közötti nyelvi-etnikai kapcsolat. Ha a hunok bittugur és bolgár törzsneve ugyanúgy csuvasos típusú nyelvre utal, ahogyan az ogur törzsnevek (onogur, saragur, kutrigur), akkor feltételezhetünk valamilyen korábbi történeti, nyelvi és etnikai kapcsolatot.³⁸ A forrásokban fennmaradt neveknél nem mindig világos, hogy nép-, törzs- vagy törzsszövetségi névről van-e szó. Theophülaktosz Szimokattész ezt a 6. századra vonatkozóan így írta le (VII. 7, 13–14):³⁹

„A [türk] kagán további vállalkozásra is indult, és az összes ogórokat hatalma alá hajtotta. Pedig ez a nép a legerősebbek egyike egyfelől nagy létszáma miatt, másfelől azért, mert a háborúra készülve gyakorolja magát a fegyverforgatásban. Ezek keleten laknak, ahol a Tíl halad át, amelyet a türkök Feketének szoktak nevezni. E nép legrégibb vezetőinek neve Uar és Khunni volt. Róluk nyerték elnevezésüket egyes fajtájukbeli népek, amelyeket a uar és khunni névvel illetnek.”

A második térképen az *ogur* és a *tielō* nevek elvileg ugyanazon északi nomád népesség nyugati (bizánci) és keleti (kínai) forrásokban előforduló elnevezései. Nyugat-szibériai megtelepedésük történetének felvázolása és datálása, ha maguk épp nem onnan erednek, a korai magyar történelem kutatásának és a turkológiának egyik fő feladata kellene, hogy legyen. A két térkép összehasonlítása

³⁷ Etienne de la Vaissière, *The Steppe World and the Rise of the Huns*. In: *The Cambridge Companion to the Age of Attila*. Ed. by Michael Maas. Cambridge, 2015, 175–92.

³⁸ Ld. a 13. jegyzetet.

³⁹ Theophülaktosz Szimokattész, *Világtörténelem*, 245–246.

alapján éppenséggel még az is feltehető volna, hogy az ogur törzsek és törzsszövetségek a helyi ugor és a megtelepedő hiungnu népességből alakultak ki.⁴⁰ A tielő vagy tingling (azaz ogur) nép az időszámításunk előtti századokról szóló kínai forrásokban tűnik fel.⁴¹ A tielőknek három nagy águk volt. A népesség egy része az eredeti hiungnu területektől északra, Észak-Mongóliában élt, egy másik ezektől elválva déli irányban a kínai határ vidékén telepedett meg, egy harmadik nagyobb néprész pedig az Altajtól nyugatra helyezkedett el. A kutatáson belül felmerült, hogy eredetileg nem is török nyelvűek voltak. Minthogy a tielők és az ugorok területei részben fedték egymást, joggal lehetett feltételezni, hogy a tielők eltörökösödött ugor nyelvű népességet alkottak.⁴² Az ogurok északi, ligetes steppei vadászó-nomád életmódját kínai és bizánci források is említik. Azon feltételezésnek, hogy a tielők már a hunok legelső (Kr. e. 1. századbeli) közép-ázsiai vándorlásakor is Nyugat-Szibériában tartózkodhattak, az adja az alapját, hogy a hunok Kangcsüben való megtelepedésük során a környező népeket is hódoltatták, többek között a tielőket is, akik következésképpen Kangcsütől csak északra, Nyugat-Szibériában élhettek.⁴³

⁴⁰ Vö. Irina P. Zaseckaja–Nikolaj A. Bokovenko, *The Origin of Hunnish Cauldrons in East-Europe*. In: *The Archaeology of the Steppes. Methods and Strategies*. Ed. by Bruno Genito. Napoli, 1994, 701–724. Hasonlóan, az európai hunok etnogenezisével kapcsolatban ezt írják (701–702): „He (ti. Bernstam) believed that Huns from East-Europe were the descendants of the Xioggnu from Central Asia and conjectured the formation of the Hun people as a complex and long-lasting process. He supposed that part of the Xioggnu, which in the 1st Century BC had migrated into Middle Asia, were assimilated with the local non-Mongol population, and later changed its racial type and culture. Then, in the 4th Century AD, this mixed type of the “Xioggnu” moved to the West, absorbing on the way the Ural, Volga and even Kama peoples, which deepened the changes in their culture and appearance (Bernstam 1951). Thus appeared a new hypothesis on the origin of Huns in East-Europe. Gumilev considered them as a mixture of two tribes, Xioggnu and Ugrs. Artamonov (1962, p. 42) subscribes to the same view.” A szerzők által (701/1. jegyzet) hivatkozott Gumilev (1960, p. 242) így érvel: „The Ural Ugrs were the people, who sheltered the refugees (Xioggnu) and enabled them to regain force. It was from the Ugrain territories that Huns started their new campaign against the West... Both peoples mixed and merged into a new one – the Huns.” (Gumilev műve oroszul látott napvilágot, a szerzők angol fordításban idézik.) Ld. még Miklós Érdy, *An Overview of the Xionggnu Type Cauldron Finds of Eurasia in Three Media, with Historical Observations*. In: *The Archaeology of the Steppes*, 379–438.

⁴¹ Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden, 1992, 94–95; Leonid R. Kyzlasov, *Northern Nomads*. In: *History of Civilizations of Central Asia*. III. Ed. by Boris A. Litvinsky. Paris, 1996, 315–325; Ligeti, *A magyar nyelv török kapcsolatai*, 333–336; Czeglédy, *Nomád népek vándorlása*, 17–18, 40–41, 47–52, 92–98, 102–110.

⁴² Golden, *An Introduction*, 94 (további hivatkozásokkal).

⁴³ Czeglédy, *Nomád népek vándorlása*, 47–52, 106: „Arra pedig, hogy a tielőknek a Kazaksteppén élő ága valaha is a zsuanzsuanok fennhatósága alá került volna, semmi bizonyítékunk nincsen. A tielőknek, illetőleg a tinglingeknek a Délnyugat-Szibériában és a Kazaksteppén élő törzsei korábban, a hiungnu időkben is többnyire meg tudták őrizni önállóságukat.” 109: „a tielők, illetőleg tinglingek nyugati ága az előbbiektől értelmében már az i. e. III. században nagy távolságra a mongóliai tingling csoporttól, az Irtis vidékén élt.”

Az előadottak alapján feltehetjük, hogy Nyugat-Szibéria ugor népességét időszámításunk kezdete körül jelentős őstörök nyelvi és etnikai hatás érte, amit belső-ázsiai nomád népességnek (hiungnu, tielő?) nyugatra vonulásával és megtelepedésével magyarázhatunk. Ezt a török hatást nyelvi szempontból interpretálhatjuk úgy, mint török szupersztrátumot az ugor nyelv(ek)ben, amely a tulajdonképpeni ősmagyar nyelv kialakulásához is vezetett. Már csak azért is, mert ha a magyar etnikum kialakulásában egy ilyen jellegű etnogenetikus folyamat meghatározó volt, akkor a kialakuló nép nyelvének őstörök eredetű elemeit a továbbiakban már nem jövevényszavaknak, hanem e nép ősi örökségének kellene tartanunk.⁴⁴

A fenti kérdések és feltevések további vizsgálatot igényelnek. Ezenkívül a hiungnukra, hunokra és bolgárookra, valamint a tielőkre és ogurokra/onogurokra vonatkozó keleti és nyugati forrásanyagot is közzé kellene tenni magyar fordításban, hiszen e források a korai magyar történelem vizsgálatában kiemelkedő jelentőséggel bírnak.⁴⁵

Ezek a történeti és nyelvészeti vonatkozásai az időszámításunk körüli nyugat-szibériai magyar őshaza és etnogenezis tételének. Másik vonatkozása a témának a finnugor alapnyelvből kiváló ugor nyelv beszélőinek vándorlása és megtelepedése Nyugat-Szibériában, nyelvi, kulturális és etnikai kapcsolataik az irániakkal, valamint az iráni–ugor és a kaukázusi–ugor (vagy –finnugor) nyelvi és történeti érintkezések. Az ugor és ősmagyar nyelvű közösségek kialakulásában és történetében mind Fodor István, mind Veres Péter erős és hosszan tartó iráni hatást feltételezett – kezdetben az andronovói kultúrán belül, később szkíta–szarmata (gyarmat?) etnokulturális környezetben, majd a szargatka-kultúra ugorokkal/magyarokkal való azonosítása révén –,⁴⁶ jóllehet ha összehasonlítjuk a különböző finnugor nyelvek iráni jövevényszavainak a számát, nem találunk annyi ős- és óiráni jövevényszót a magyarban, mint amennyit az iráni–magyar érintkezések feltételezett mélysége alapján várhatnánk.⁴⁷ Ez mindenképpen magyarázatot érdemel, hiszen ha feltesszük, hogy a kialakuló ősmagyar népesség több mint kétezer éven át iráni kulturális, nyelvi és etnikai hatás

⁴⁴ Lehetséges analógiaként ld. Ligeti, *A magyar nyelv török kapcsolatai*, 434: „Ez utóbbi [ti. a köztörök] legnyugatibb töredéke szupersztrátumként rátelepedett egy idegen – z-t és š-t nem ismerő – nyelvre; ebből keletkezett a precuvas, amelyben a rotacizmus folyamata teljes egészében végbement, a lambdacizmus azonban félúton megrekedt.” Ld. még Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1991², 133; Ligeti Lajos, *Török jövevényszavaink rétegei*. Akadémiai székfoglaló értekezés. Budapest, 1937.

⁴⁵ Szádeczky-Kardoss Samu, *A bolgár történelem forrásai Asparuch előtt*. Kézirat. Szeged, 1979–1980.

⁴⁶ Fodor, *Verecke híres útján*, 87–95, 102–103, 113–134; Veres Péter, A magyar nép etnikai történetének vázlata. *Valóság* 5 (1972) 1–12; Uő, A magyar őstörténet a néprajztudomány szögéből. *Ethnographia* 92 (1981) 120–141.

⁴⁷ Harmatta János, Irániak és finnugorok, irániak és magyarok. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. Bartha Antal–Czeglédy Károly–Róna-Tas András. Budapest, 1977, 167–182.

alatt állt, és az iráni nyelvi hatás – az alánok révén – egészen a honfoglalásig tartott, amennyiben a bronz- és vaskori iráni steppei népesség volt az, amely északi irányba az ugor, majd ősmagyar területek felé a komplex földművelő és állattartó gazdálkodás, a lótarás és a nomadizmus, valamint a fémfeldolgozás kultúráját közvetítette, akkor legalább annyi, ha nem sokkal több iráni eredetű átvételt kellene találnunk a magyar nyelvben, mint amennyi török eredetűt.

Ahogy a klasszikus finnugor eredetelmélet tartja, a finnugor alapnyelvet beszélő közösségek az Urál-hegység körül éltek az időszámításunk előtti 3–4. évezredben, ahonnan a nyugati (finn-permi) ág Skandináviáig, a keleti (ugor) ág pedig Nyugat-Szibériáig ért el – már ha a terület nem volt eleve része a finnugor őshazának. A modern kutatáson belül azonban már igen korán megjelentek ettől eltérő elképzelések, főleg a finnugor alapnyelv és az ősmagyar nyelv kaukázusi és ós-, illetve óiráni eredetű elemeiből kiindulva,⁴⁸ amelyeket érdemes lenne újra átvizsgálni a minél pontosabb lokalizálás és kronológia felállítása végett.⁴⁹

Western Siberia as ancient homeland of the Hungarians

Bálint KERÉNYI

The article deals with the question of the localization and dating of the ancestral homeland of the Hungarian speaking tribes before the age of the Migration Period. Although some recent articles state it as a fact that the ancient homeland was in Western Siberia, in linguistic research it is still valid to maintain that Ugric- and Hungarian-speaking populations never lived east of the Ural mountain, which means that the archaic Hungarian language must have been formed in Europe. The main difference between the research of the first half and the second half of the 20th century is basically not in the dilemma of the localization of the original homeland, but rather in the reconstruction of the ethnic environment of Western Siberia and the migration routes of the nomad Hungarians from that region.

⁴⁸ Munkácsi Bernát, *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*. Budapest, 1901; Uő, A magyar őshaza kérdése. *Ethnographia* 16 (1905) 65–87; Nagy Géza, *A skythák*. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1909; Moór Elemér, *A magyar őstörténet főproblémái*. Szeged, 1943, 64–82; Bartha Antal, *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 1988, 91–107.

⁴⁹ Fodor István, *Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből*. Budapest, 1973, 16–30 (különösen 106., 110. és 135. jegyzet).